

Список використаних джерел

1. Recognizing and addressing the erosion of human rights and democracy in Europe: a way forward : Statement / Council of Europe, Commissioner for Human Rights. Strasbourg, 2023. 29 August. URL: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/recognizing-and-addressing-the-erosion-of-human-rights-and-democracy-in-europe-a-way-forward>
2. The Commissioner urges stronger parliamentary action to halt the erosion of human rights : Human Rights Comment / Council of Europe, Commissioner for Human Rights. Strasbourg, 2025. 07 April. URL: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/the-commissioner-urges-stronger-parliamentary-action-to-halt-the-erosion-of-human-rights>
3. Криворучко Л. Україна – лідер за порушеннями прав людини: Аналіз звіту ЄСПЛ 2025. *Громадська Організація «Антикорупційний фронт Лариси Криворучко»*. 2026. 5 березня. URL: <https://www.anticor.foundation/povyny/30230/>
4. Україна посіла перше місце за кількістю встановлених порушень – річний звіт Європейського суду з прав людини за 2025 рік. *Інформаційне агентство ADVOKAT POST*. 2026. 25 лютого. URL: <https://advokatpost.com/ukraine-posila-pershe-mistse-za-kilkistiu-vstanovlenykh-porushen-richnyj-zvit-ievropejskoho-sudu-z-prav-liudyny-za-2025-rik/>
5. Барієв Е. Сьогодні корінні народи України – кримські татари, караїми, кримчаки – потребують чіткої політичної та правової підтримки Європи. *Кримськотатарський Ресурсний Центр (Ctrcenter, Inc.)*. 2026. 5 березня. URL: <https://ctrcenter.org/uk/about>

Старенький Олександр Сергійович, професор кафедри кримінальної юстиції Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ДОКАЗУВАННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Інтеграція віртуальних активів у сферу кримінальної юстиції актуалізує низку теоретичних і практичних питань, зумовлених їх нематеріальною природою, децентралізованим характером обігу та використанням криптографічних технологій. Особливої актуальності ця проблематика набуває у зв'язку зі зростанням випадків використання віртуальних активів для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, надання чи отримання неправомірної вигоди, ухилення від фінансового контролю, незаконного обігу наркотичних засобів, організації нелегального грального бізнесу тощо.

Специфічні властивості віртуальних активів, зокрема псевдонімність, транскордонний характер обігу та складність ідентифікації учасників криптовалютних операцій, істотно ускладнюють пошук, виявлення, вилучення, фіксацію та закріплення доказової інформації у кримінальному провадженні. Водночас ефективне розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із обігом віртуальних активів, суттєво ускладнюється недосконалістю національного правового регулювання.

Варто зазначити, на законодавчому рівні спроба комплексного врегулювання правового статусу віртуальних активів була здійснена 17 лютого 2022 року шляхом прийняття Закону України «Про віртуальні активи» № 2074-IX (Закон № 2074-IX) [1]. Водночас зазначений закон станом на сьогодні так і не набув чинності через неприйняття Верховною Радою України відповідних змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами.

Такий стан нормативного регулювання свідчить про наявність законодавчо сформованої, проте фактично не імplementованої моделі правового статусу віртуальних активів. У результаті виникає стан правової невизначеності, за якого формальне закріплення правових конструкцій не супроводжується їх реальною дієвістю, що ускладнює як правозастосування, так і подальший розвиток відповідних правовідносин, пов'язаних із обігом віртуальних активів.

Слід звернути увагу, що Закон № 2074-IX, як базовий нормативно-правовий акт, покликаний визначати загальні засади правового режиму віртуальних активів, у разі набуття ним чинності має забезпечувати комплексне регулювання відповідних правовідносин, охоплюючи не лише цивільно-правові та організаційно-функціональні аспекти їх обігу, але й встановлюючи публічно-правові механізми взаємодії держави з такими активами, зокрема у сфері кримінальної юстиції. Водночас редакція Закону № 2074-IX не містить жодних положень, які б визначали загальні повноваження органів правопорядку та прокуратури щодо поводження з віртуальними активами у контексті протидії кримінальним правопорушенням.

Унаслідок цього поза межами належного правового регулювання залишаються ключові аспекти практичної діяльності посадових осіб органів правопорядку та прокуратури, зокрема створення та використання службових криптогаманців, порядок доступу до віртуальних активів, їх процесуального вилучення, переміщення (трансферу), зберігання на захищених носіях інформації, а також забезпечення їх цілісності, незмінності та контрольованості. Така законодавча невизначеність формує ситуацію, за якої органи правопорядку та прокуратури, змушені діяти в умовах нормативної недостатності, застосовуючи загальні положення кримінального процесуального законодавства України. Водночас відповідні норми

концептуально зорієнтовані на матеріальні об'єкти і повністю не враховують правової та технологічної природи віртуальних активів як цифрових нематеріальних об'єктів, функціонування яких забезпечується через криптографічні алгоритми, приватні ключі, цифрові та апаратні гаманці й складні протоколи інформаційної безпеки. Це, у свою чергу, зумовлює не лише труднощі практичного характеру, але й створює передумови для порушення вимог законності та недотримання процесуальної форми під час здійснення кримінального провадження.

За таких умов Закон № 2074-IX має виконувати системоутворюючу функцію у відповідній сфері правового регулювання, виступаючи нормативною основою для побудови цілісного механізму поведінки з віртуальними активами. Закріплені в ньому загальні повноваження органів правопорядку та прокуратури повинні підлягати подальшій деталізації у спеціальних законодавчих актах, що визначають їх правовий статус і компетенцію, а також у кримінальному процесуальному законодавстві України. Такий багаторівневий підхід до правового регулювання забезпечить узгодженість нормативної системи, реалізацію принципу юридичної визначеності та створить належні правові передумови для ефективного використання віртуальних активів у кримінальному провадженні.

З огляду на викладене, об'єктивно необхідним є закріплення на рівні Закону № 2074-IX чітко визначених повноважень органів правопорядку та прокуратури щодо роботи з віртуальними активами, до числа яких доцільно віднести, зокрема: виявлення та ідентифікацію віртуальних активів і пов'язаних із ними засобів доступу; отримання доступу до них у передбаченому законом порядку, у тому числі з використанням приватних ключів, seed-фраз та інших засобів автентифікації; створення та використання службових криптогаманців як контрольованих інструментів для прийняття та зберігання активів; здійснення операцій з переміщення віртуальних активів із обов'язковою перевіркою технічних параметрів транзакцій; їх безпечне зберігання із дотриманням вимог інформаційної безпеки та контролю доступу; фіксацію відомостей про віртуальні активи із відображенням ключових технічних характеристик (зокрема адрес гаманців, TXID, часових параметрів); процесуальне оформлення відповідних дій у протоколах слідчих (розшукових) дій та їх додатках; застосування засобів фото- та відеофіксації; здійснення технічної верифікації інформації, у тому числі з використанням публічних блокчейн-ресурсів; залучення спеціалістів у сфері цифрових технологій; забезпечення цілісності та незмінності даних; встановлення загальних засад контролю, обліку та перевірки відповідних операцій, а також управління ризиками, пов'язаними з можливістю втрати доступу до активів або здійснення помилкових транзакцій тощо.

Наявність законодавчо визначених повноважень органів правопорядку та прокуратури як у Законі № 2074-IX, так і в спеціальних законодавчих актах, що визначають їх правовий статус і компетенцію, та в кримінальному процесуальному законодавстві України, має безпосередній вплив на можливість використання віртуальних активів у кримінальному провадженні, зокрема у кримінальному процесуальному доказуванні.

Водночас результати проведеного аналізу положень Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) дають підстави для висновку, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України не забезпечує належного системного регулювання порядку використання віртуальних активів у кримінальному провадженні. Фактично єдиною нормою, в якій прямо згадується категорія «віртуальні активи», є положення частини десятої ст. 170 КПК України, відповідно до якої арешт може бути накладений у встановленому КПК України порядку на рухоме чи нерухоме майно, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковій формі, в тому числі кошти та цінності, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, видаткові операції, цінні папери, майнові, корпоративні права, віртуальні активи, щодо яких ухвалою чи рішенням слідчого судді, суду визначено необхідність арешту майна [2].

Зауважимо, що закріплення на рівні закону можливості накладення арешту на віртуальні активи об'єктивно актуалізує питання щодо процесуального механізму їх отримання (пошуку, виявлення, вилучення, фіксації та закріплення) у кримінальному провадженні. Однак чинний КПК України не містить спеціальних норм, які б визначали відповідні процедури, що свідчить про наявність суттєвої нормативної прогалини у кримінальному процесуальному регулюванні цих відносин.

За таких умов правозастосовна практика змушена формувати відповідні підходи на основі застосування загальних процесуальних інструментів. Так, зокрема, результати аналізу матеріалів правозастосовної практики дають підстави для висновку, що віртуальні активи фактично виявляються та вилучаються під час проведення таких слідчих (розшукових) дій, як 1) обшук житла чи іншого володіння особи (ст. 234-236 КПК України) та 2) огляд мобільних телефонів, комп'ютерної техніки та інших електронних носіїв інформації (ст. 237 КПК України). Саме в межах цих процесуальних дій встановлюються наявність криптогаманців, їх баланс, історія транзакцій, криптовалютні адреси та інші технічні параметри, що характеризують відповідні віртуальні активи та мають доказове значення для кримінального провадження, на що ми детально звертали увагу в раніше опублікованій науковій праці [3].

Водночас така практика актуалізує більш загальну теоретико-прикладну проблему – визначення процесуального статусу віртуальних активів у кримінальному процесуальному доказуванні. Незважаючи на те, що положення глави 4 КПК України не містять прямих приписів щодо можливості

використання віртуальних активів у кримінальному процесуальному доказуванні, результати аналізу правозастосовної практики свідчать про формування неоднозначних і концептуально неузгоджених підходів до вирішення зазначеного питання.

З однієї сторони, у практиці національних судів простежується тенденція до визнання віртуальних активів доказами у кримінальному провадженні, зокрема – речовими доказами [4–7]. Такий підхід в більшості випадків обґрунтовується тим, що віртуальні активи, попри нематеріальну форму, мають економічну цінність, можуть виступати об'єктом і предметом кримінально протиправних посягань, а також використовуватися як засіб вчинення кримінального правопорушення, що дозволяє поширити на них правовий режим речових доказів у кримінальному провадженні.

Проте з іншої сторони, у доктрині кримінального процесуального права [8, с. 63, 64; 9, с. 164] та правозастосовній практиці [10; 11] наявна й протилежна позиція, відповідно до якої віртуальні активи не визнаються речовими доказами через їх нематеріальну природу та відсутність ознак матеріального об'єкта. У цьому контексті визначальним для вирішення питання щодо місця віртуальних активів у кримінальному процесуальному доказуванні, насамперед, потрібно виходити з загальних положень кримінального процесуального законодавства України, що регламентують інститут речових доказів у кримінальному провадженні. Відповідно до частини першої ст. 98 КПК України речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення [2].

Отже, визначальною базовою ознакою речового доказу в розумінні кримінального процесуального закону є саме його матеріальна природа. Зазначена ознака має неформальний, а концептуальний характер, оскільки саме матеріальність об'єкта обумовлює можливість його безпосереднього сприйняття, фізичного вилучення, зберігання, індивідуалізації та подальшої процесуальної перевірки й оцінки. Інакше кажучи, нормативна конструкція речового доказу в розумінні КПК України побудована навколо об'єкта матеріального світу, який або сам містить доказову інформацію, або є носієм слідів кримінального правопорушення. Тому будь-яке віднесення об'єкта до речових доказів є можливим лише за умови його належності до матеріальної сфери, що виключає можливість довільного розширення цієї категорії на нематеріальні явища.

Саме на цьому рівні виникає ключова неузгодженість із правовою природою віртуальних активів. Чинне законодавство України не визначає віртуальні активи як матеріальні об'єкти. Навпаки, п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону № 2074-IX прямо закріплює, що віртуальний актив є нематеріальним благом, яке є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі [1].

Зауважимо, що віртуальний актив у законодавчому розумінні є не річчю і не матеріальним носієм, а сукупністю фактичних даних в електронній формі, існування та оборотоздатність якої забезпечуються відповідною системою обігу. Це означає, що віртуальний актив не має фізичної форми, не локалізується у конкретному матеріальному об'єкті та не може бути сприйнятий поза цифровим середовищем. Саме тому віртуальний актив не відповідає базовому критерію, з яким ст. 98 КПК України пов'язує можливість визнання об'єкта речовим доказом.

На цьому тлі практика національних судів, які визнають віртуальні активи речовими доказами, а потім накладають на них арешт з метою «збереження речових доказів», не узгоджується з системним тлумаченням кримінального процесуального закону. Її методологічна помилка полягає в тому, що майнова природа віртуального активу або можливість накладення на нього арешту необґрунтовано підміняється його доказовою природою. Однак об'єкт, який може бути предметом майнових прав або заходів забезпечення кримінального провадження, не стає автоматично речовим доказом у кримінальному провадженні. Інститути арешту майна і речових доказів мають різне функціональне призначення та неоднозначні юридичні й фактичні підстави для застосування. Те, що ч. 10 ст. 170 КПК України допускає арешт віртуальних активів як майна, саме по собі не означає, що вони відповідають ознакам речових доказів у розумінні ст. 98 КПК України.

Саме тому вітчизняна судова практика, яка виходить із протилежного, фактично ґрунтується на розширювальному тлумаченні кримінальних процесуальних категорій без достатньої нормативної основи. У такій практиці відбувається змішування двох різних площин правового регулювання: цивільно-майнової, у межах якої віртуальний актив визнається об'єктом цивільних прав і може мати економічну вартість, та кримінальної процесуальної, де для визнання речовим доказом вирішальне значення має не вартість об'єкта, а його матеріальна природа та здатність існувати як об'єкт фізичного світу. Інакше кажучи, майновий статус віртуального активу не може підміняти його процесуальний статус.

Додатковим аргументом проти визнання віртуальних активів речовими доказами є специфіка способу поводження з ними у кримінальному провадженні, яка принципово відрізняється від класичної моделі вилучення матеріальних об'єктів за результатами проведення відповідних слідчих (розшукових) дій. Так зване «вилучення» віртуальних активів не передбачає фізичного вилучення речі, а здійснюється шляхом встановлення контролю над криптографічними засобами доступу (приватними

ключами, seed-фразами, обліковими записами) або через ініціювання транзакції з переведення активів на контрольований (службовий) криптогаманець органу досудового розслідування.

За таких умов процесуального значення набувають не матеріальні властивості об'єкта, а цифрові відомості, які дозволяють ідентифікувати, відтворити та незалежно перевірити відповідний актив: криптовалютна адреса, баланс, історія транзакцій, криптографічні ідентифікатори (TXID), часові параметри (timestamp), номер блоку (block height), кількість підтверджень, а також дані про засоби доступу. Сукупність зазначених даних має об'єктивно верифікований характер, оскільки може бути перевірена у блокчейн-мережі незалежно від суб'єкта їх фіксації, що надає їм підвищений рівень достовірності та відтворюваності.

Це свідчить про те, що доказове значення у відповідних правовідносинах має не «річ» як матеріальний носій і не віртуальний актив як нематеріальне благо, а належним чином зафіксована цифрова інформація у протоколі слідчої (розшукової) дії, яка відображає існування, рух і належність активів. Відповідно, віртуальні активи як такі – з огляду на їх інформаційно-цифрову природу – не можуть розглядатися як самостійні докази у кримінальному провадженні.

У цьому контексті ключового значення набуває протокол відповідної слідчої (розшукової) дії (обшуку житла чи іншого володіння особи або огляду мобільних телефонів, комп'ютерної техніки та інших електронних носіїв інформації), який відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 99, ч. 2 ст. 84 КПК України виступає самостійним процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні [2]. Саме у протоколі відповідної слідчої (розшукової) дії здійснюється процесуальна легітимізація цифрових даних шляхом їх належної фіксації, опису технічних параметрів і забезпечення можливості подальшої перевірки. Відповідно, віртуальні активи можуть бути використані у кримінальному процесуальному доказуванні виключно як відомості, відображені у документах-доказах.

При цьому матеріальні носії інформації, що використовуються під час виявлення, вилучення та фіксації таких даних (мобільні телефони, комп'ютерна техніка, зовнішні носії, апаратні криптогаманці, скріншоти інтерфейсів, експортовані файли, відеозаписи слідчих (розшукових) дій та інші цифрові носії, що містять дані про віртуальні активи або засоби доступу до них), виконують допоміжну функцію та обов'язково долучаються до протоколу відповідної слідчої (розшукової) дії як додатки. Такі матеріальні носії не можуть розглядатися як самостійні процесуальні джерела доказів, оскільки вони лише відтворюють або зберігають ті самі фактичні дані, які набувають процесуального значення виключно через їх фіксацію у протоколі слідчої (розшукової) дії. Надання їм автономного доказового статусу призводило б до штучного «подвоєння» доказів, коли одна й та сама інформація існувала б у різних процесуальних формах як нібито окремі джерела.

Відповідно, матеріальні носії інформації, на яких міститься інформація про віртуальні активи, за своєю ґносеологічною природою можуть розглядатися як документи, однак у процесуальному розумінні вони виступають виключно додатками до протоколу відповідної слідчої (розшукової) дії і не мають самостійного доказового значення. Лише у своїй нерозривній єдності з протоколом вони формують зміст доказу у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Про віртуальні активи : Закон України від 17 лют. 2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Старенький О.С. Використання віртуальних активів у кримінальному процесуальному доказуванні: проблеми правової визначеності та критерії допустимості. *Вісник кримінального судочинства*. 2026. № 1. С. 247–273.
4. Ухвала слідчого судді Голосіївського районного суду міста Києва від 15.11.2024 (справа № 752/6268/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123299103>.
5. Ухвала слідчого судді Голосіївського районного суду міста Києва від 12.06.2025 (справа № 752/13094/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128180192>.
6. Ухвала слідчого судді Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 18.12.2025 (справа № 344/22698/25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132721822>.
7. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду міста Києва від 14.04.2025 (справа № 757/3119/25-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126913958>.
8. Метелев О.П. Правова природа та актуальні проблеми оцінки віртуальних активів (криптоактивів) як доказів у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 3-4. С. 52–68.
9. Цимбал П.В., Малярчук Н.В., Кравчук П.Ю. Проблеми правового регулювання електронних доказів під час розслідування злочинів з використанням криптовалюти. *Європейський правничий часопис*. 2025. Вип. 11. С. 162–168.
10. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду міста Києва від 04.03.2025 (справа № 757/5200/25-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125586115>.
11. Ухвала слідчого судді Солом'янського районного суду міста Києва від 25.07.2023 (справа № 760/13516/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112434608>.